

SZEKERES GYULA
BÖSZÖRMÉNYI SIRALMAS HISTÓRIÁK

*avagy a pestis pusztításainak néprajzi vizsgálata
korabeli históriák kapcsán.*

A Hajdúböszörményben pusztító 1739-es pestis okozta halálozásokról – köszönhetően, az „*Anno 1739. In oppido Hajdonicale Böszörmény nomina morbo Epimedico (sic!) emortuorum civicum.*”¹ címmel jegyzett városi öszszegzésnek – pontos kimutatással rendelkezünk.² Ezen összeírásban az elhaltak nevei mellett feltüntették az elhaltak korát, a halált okozó betegség nevét és a halálozások naponkénti számát is.³

A hivatalos iratok mellet azonban fennmaradt két korabeli siralmas história is,⁴ melyek néprajzi elemzése által bővebb információkat kaphatunk az 1700-as évek Böszörményének egészségügyi és társadalmi helyzetéről.

A fent említett két „siralmas vers” *Szilágyi György* – akkori *Scholánk* rektorának nevéhez fűződik. Az első história⁵ – melyet az 1740. január 21-én tartott iskolai vizsga alkalmával énekeltek el – a pestisben elhalt hajdúböszörményi tanuló ifjúságról emlékezik meg.⁶ A másik versezet nyomon követi a hajdúböszörményi pestis pusztításának teljes folyamatát.⁷

Az 1739-es országos pestis járvány – mint akkor nevezték *döghalál* – Hajdúböszörményt sem kerülte el. A pestis hazánkba a török katonaság révén jutott el és pusztító útját a Délvidékről észak felé határozhatjuk meg.⁸

---

¹ Az 1739. évben Böszörmény hajdúvárosban járványos betegségben elhalt polgárok nevei.

² Lásd: a Hajdú-Bihar megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára, a továbbiakban Hb. L. 1739. fasc. II. szám alatt.

³ Lásd: KÖVÉR Sándor 1966. 567. p.

⁴ Lásd: Hb. L. VIII. 56/a. 1. 21-23. p.; illetve Hajdúböszörmény és Vidéke, a továbbiakban Hb. V. 1902. 32. sz. 3-5. p.

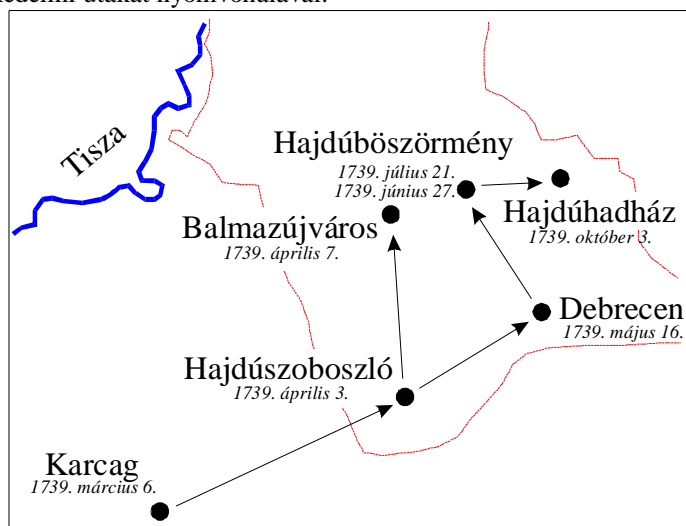
⁵ A históriák tekintetében lásd: ERDÉLYI Pál 1886. 119-179. p.; SZILÁDY Áron 1882. 29-40. p.; TAKÁCS Lajos 1954. 176-179. p. SZABOLCSI Bence 1931. 285-302. p.

⁶ Hb. L. VIII. 56/a. 1. 21-23. p

⁷ A históriát *Szálkai István* egykori népszónok 1825. évi másolata alapján ismerjük, melyet az enyészettől *Bakóczy Endre* mentett meg. Lásd: Hb. V. 1902. 32. sz. 3-5. p.

⁸ Lásd: KÖVÉR Sándor 1966. 569. p.

Figyelembe véve a környező városokon történt első megbetegedések időpontjait, a pestis terjedésének útvonalát pontosan meg tudjuk rajzolni. Eszerint – mint azt az alábbi ábra is mutatja – a pestis terjedése megegyezik a fő kereskedelmi utakat nyomvonalával.

Az 1739-es pestis járvány terjedési útja az első megbetegedések alapján

A pestis 1739-es pusztítása kapcsán – a fent említett két história segítségével – érdemes összevetnünk a hivatalos források tényeit és a versben megtalálható néprajzi vonatkozásokat. A levéltári adatok alapján tökéletesen lehet ugyan rekonstruálni a pestis áldozatainak a számát, de az akkori emberek életéről, a járványhoz való viszonyáról nem kaphatunk átfogó képet.

Így van ez a járvány kitörésének időpontjával kapcsolatban is. A levéltári adatok szerint az első megbetegedést 1739. július 21-én regisztrálták.⁹ Magát a kiindulási helyet azonban nem tudhatjuk meg a *lajstromból*. Ezzel ellentétben a siralmas história második strófája részletező pontossággal határozza meg az időpont mellett a pestis kiindulásának pontos helyét is. A két időpont – a levéltári és a históriában leírt – között több mint egy hónap különbség mutatkozik. A história szerint a pestis egy hónappal korábban június

⁹ Lásd: KÖVÉR Sándor 1973. 130. p.

27-én tört rá Böszörmény városára. Figyelembe véve a betegség lappangási idejét is – amely 1-7 nap¹⁰ – a két adat közötti eltérés így is jelentős. A hivatalos adatok ellenére még is azt kell mondanunk, hogy a história által leírt időpontot kell elsődlegesen elfogadhatónak vélnünk. A verzet adatát támasztják alá a környező települések első megbetegedéseiről szóló adatok is, s mint láttuk a szomszédos településekben regisztrált járvány felbukkanása között kevesebb, mint egy hónap telt el. Figyelembe véve az akkori egészségügyi helyzetet, nem feltételezhetjük, hogy a járvány terjedését tekintve – egyben előrehaladásának meggátolásában – Böszörmény kedvezőbb helyzetben lett volna.

Az első, pestisben megbetegedett személy nevérol is a história alapján szerezhetünk tudomást, kit *Horvát* névvel jelölt meg az iskola rektora – elentétben a levéltári forrásokkal – amely *Thót András 8 éves fiát Andrást* mondja elsőként.¹¹

A pestis kiindulási helyeként a belvároson kívül eső *árokalját*¹² nevezi meg a história. Eme helymeghatározás némi bizonytalanságot kelt, tudván azt, hogy az *árokalja* elnevezésen akkoriban két határvonalat is értettek. Az egyik a szorosan vett lakóövezet területe, melyet csak a város négy – kapukkal ellátott¹³ – kivezető útján lehetett megközelíteni. Ezt övezte az úgynevezett *huszárvár* területe, melyben már a *kertségek* is belefoglaltattak és aminek határát szintén *árokaljának* nevezték.¹⁴

A bizonytalanság eloszlátásában a história negyedik sora nyújt segítséget, miszerint a betegeket, illetve a pestisben elhaltakat úm. *kiűzték a kertbe*. Vagyis, a már amúgy is fertőzött területen jelölték meg a karantén határát. Ezen adatok alapján biztosan mondhatjuk, hogy a pestis a város belterületén kívül ütötte fel először fejét.

---

¹⁰ Lásd: BIOLÓGIAI LEXIKON III. 1982. 369. p. *pestis* címszava.

¹¹ Lásd: KÖVÉR Sándor 1966. 570. p.

¹² Lásd még: H. FEKETE Péter 1959. 13-14. p.

¹³ A levéltári források által is igazolt négy városkapu, nevezetesen a *Debreceni kapu*, *Hadházi kapu*, *Nánási kapu*, *Újvárosi kapu* a városba bevezető utak és a szorosan vett belső város határán állt. Bővebben lásd: H. FEKETE Péter 1959. 17.; 20., 26.; 32.

¹⁴ Ez a felépítés és a *kertséget* magába foglaló rész megfelel a magyar vár *latorkertjének*. Vö.: GYÖRFFY István 1927. 21-22. p.

Egyébiránt a kötelező karantén idejét a járványt követően – általánosan 42 nap¹⁵ – még egy hónappal meghosszabbították, hiszen az utolsó haláleset január 11-én történt, de a teljes zárlatot csak a *kontumácia-tartást* követő egy hónappal később március 7-én oldották fel: –,*A város hetedik martii megtisztult / Az oclusioból mihelyt felszabadult.*”

A vesztegár kihirdetését és egyben megvalósítását az első megbetegedést követő 15. napon rendelték el: –,*Ezerhétshárminczkilencz esztendőben / Szent-Jakab havában, ismét tizenegyben / bezárták a várost, az holott mirigyben.*”

A karantén elrendelése után (1739. július 11.) első halottként *Harangi Miklós*¹⁶ nevét említi a história, ki július 19-én délben halt meg a *mirigyben*. Az első haláleset egyébként is nagy nyomott hagyhatott a város lakosai között, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a név megörökítésre került.¹⁷

A história szövegében utalásokat találhatunk a betegséget jelző tünetekre is, mely *fejfájást, szédülést derék- és ágyékfájást* említ a kíséző *bágyadtsággal* együtt. Ha figyelembe vesszük, hogy ez idő tájt a városnak nem volt egyetlen orvosa sem,¹⁸ így az emberek az elsődleges tünetek jelentkezésekor nem is tudhatták, hogy eme betegség valójában a pestis. A kifejlődött betegség okozta elváltozásokról is leírást kapunk: –,*Csak megtapasztotta czombját vagy hónalját, / Mindjárt megtalálta az infectióját*”. E *mirigynek* nevezett betegségnek a *bubópestisnek* jellemzője, hogy a lágyék- hónalji és a nyaki nyirokcsomók (*mirigyek*) megduzzadnak fájdalmasak lesznek, majd – ha a beteg esetleg meggyógyult – ki is fakadnak.¹⁹

A história alapján tudhatjuk azt is, hogy a járvány idején – Böszörményben csak úgy, mint más városokban – a pestisben elhalálozott embereket természetes egyszerűséggel és szertartás nélkül temették el. Sem a ravatalra állítást, sem az ún. végtisztességet nem adták meg, hanem sokszorta koporsó

---

¹⁵ Lásd: KÖVÉR Sándor 1966. 571. p.

¹⁶ Városi képviselő volt.

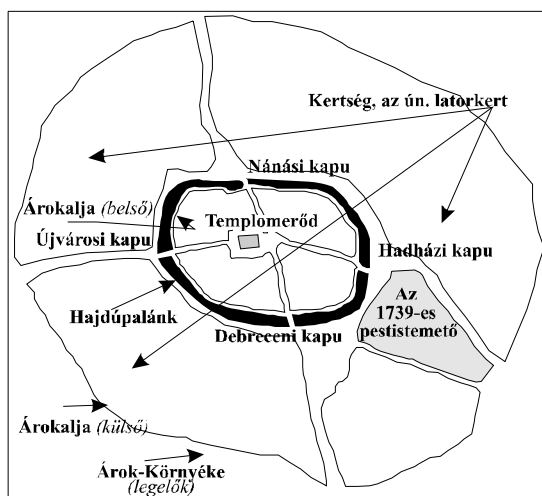
¹⁷ Ha figyelembe vesszük a pestis lappangási idejét (1-7 nap) és a betegség kifejlődését – ami általánosan is 3-4 napra elvitte a beteget – megállapíthatjuk, hogy a Böszörményi járvány a hivatalos forrásokkal ellentétben (július 21.) korábban üthette fel a fejét, így a vers adatait tekinthetjük ebből a szempontból is mérvadónak.

¹⁸ Lásd: KÖVÉR Sándor 1973. 130. p.

¹⁹ Lásd: KÖVÉR Sándor 1966. 567. p.

nélküli tömegsírokba hantolták el őket.²⁰ Érdekeség, hogy a járványt követően meg is szűnt a halottak templomban való felravatalozása, ezt a későbbiekben a templom főbejárata előtt ejtették meg.²¹

A pestis áldozatainak temetőjét az 1782-es *Hankóczy-féle* térkép alapján rekonstruálhatjuk.²²

Az 1739-es pestis temető elhelyezkedése

Az 1739-es pestis temető a mai *Korpona – Hadházi – Rákóczi utca* által határolt területre tehető. Ahogy azt az 1782-es térkép is mutatja – bár a *kertségek* övezetében feküdt – ezen a területen pusztát találunk, így nyilvánvaló, hogy a temetéseket követően ezt a területet nem hasznosították.

²⁰ Ezen eljárások természetesen nem az elhaltak ellen irányultak, hanem éppen ellenkezőleg a még élők érdekében, a járvány tovaterjedésének a megállításaképpen cselekedtek ekképp.

²¹ Vö. még: KÖVÉR Sándor 1973. 130. p.

²² Hb. L. HvT. 17. *Hajdúszörmény városa belső telkeinek és kertjeinek térképe. Hankóczy Jadab 1782. Echedi Báthori Károly másolata, 1853. május 4. (100 bécsi öl=39 mm) Színezett térkép. Bek Pál irányítása alatt készített eredeti címe: – Mappa intravillani oppidi Bőszörmény.*

A história kitér arra is, miként és milyen körülmények között, illetve milyen korú egyének váltak elsődlegesen a pestis áldozataivá. Kiemeli, hogy az elsők között kell tudnunk a fiatalokat, gyermekeket – mint azt már KÖVÉR Sándor is jelezte tanulmányában²³ – éppen azon oknál fogva, hogy az idősebbek közül többen is átéltek az előző pestis (1709.) pusztítását, így bizonyos fokú védettséget élveztek az új járvánnyal szemben.

Az 1700-as évek sajátos nyelvezetére mutatnak a következő megnevezések, melyek a mai értelemben már más jelentéssel bírnak: –, *Kivált nehézkes asszonyok, menyecskék / Idétlent szültenek, örömét nem lelék/*. A *nehézkes* jelző az áldott állapotban lévő nőt jelentette, míg az *idétlen* kifejezést a koraszülött – idő előtt született – gyermekeket takarta.²⁴

A pestis hónaponkénti pusztításáról is érzékletes képet kapunk a história részletesebb elemzése által, ezért érdemes összehasonlítani a hivatalos elhalálozási esetek alapján készült és a versben megfogalmazott halálozási folyamat összegzése által készített grafikon.

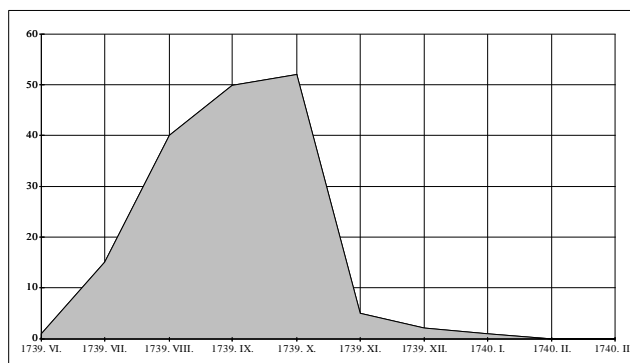
Míg a levéltári adatok alapján a KÖVÉR Sándor által készített grafikon egyenletes emelkedést és csökkenést mutat a halálozások számában,²⁵ addig a história adatai alapján a halálozás 1739. októberétől kezdve drasztikus csökkenést mutat.

---

²³ Lásd: KÖVÉR Sándor 1966. 572-573. p.

²⁴ A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI -ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA a *nehézkes* szó első előfordulását 1405-re teszi 'terhes' jelentéssel (SchlSzj. 267.). Lásd: 1970. II. 1007-1008. p. *nehéz* címszavánál. Az *idétlen* szó értelmezését az „*idő előtt született, koraszülött*” jelentésben határozza meg. A szó 1753-ban már ügyetlent, ostobát takar, mely jelentés kialakulása összefüggésbe hozható azzal, hogy a koraszülöttek gyakran elmaradnak – képességeik tekintetében – a kortársaiktól. Lásd: 1970. II. 187. p. *idétlen* címszava.

²⁵ Lásd: KÖVÉR Sándor 1966. 573. p.

Az 1739-es pestis lefolyása Hajdúböszörményben a korabeli siralmas história alapján

A história részletesen taglalja az emberek betegséghez való viszonyulását, illetve a pestis emberekre gyakorolt különböző hatását. Sokan előre megérezték halálukat: –„Az *infectusokban megtudtak mondani, / Mely nap-időtájt kell nekik meghalni.*”, ami egyben azt is jelenti, hogy tisztában voltak azzal, hogy a kifejlődött betegség 3-4 nap alatt halálukat okozza. A betegség jeleit is ismerték, hiszen a nyirokcsomók megnagyobbodását észlelve már készültek a halálra.²⁶ Többen páni félelemmel viseltettek a pestis észlelését követően, többeknek megháborodott az elméje vagy fantáziálni kezdett.

Ha nem is ismerték teljes egészében a betegség valódi hatásmechanizmusát,²⁷ a tapasztalat alapján azonban felismerték a betegség ragályosságát. Sőt a több hónapon át tartó járvány ideje alatt kitapasztalták azt is, hogy a betegséget újra megkaphatták azon emberek is, akik már egyszer átestek rajta. Bár az is evidenciaként kell tekintenünk, hogy azon egyének, kik sikeresen átvészelték már a pestis első rohamát, nagyobb eséllyel várhatták megmenekülésüket.

²⁶ Lásd: „*Csak megtapasztotta czombját vagy hónalját, / Múndjárt megtalálta az infectióját. / Cselédit magához hívta s atyfiát, / E bucsozott szépen, mert tudta halálát.*” Vö.: VESZPRÉMI István: *Succincta medicorum ...* 10-12. p., lásd: NAGY Sándor 1928. 122-123. p.

²⁷ Mint már említettük ebben az időszakban Böszörményben nem volt orvos, de az akkori orvosoknak is csak sejtéseik voltak a pestis előidéző okokra. Így a gyógyítás színvonala is kivetni valót hagyott maga után. Lásd: NAGY Sándor 1928. 128. p.

A pestis – viszonylagos – százalékos halálozási rátája (30-40%) ellenére többen felgyógyultak a betegségből, így köztük maga a históriák írója Szilágyi György is:²⁸ –„Az *infectióból sokan meggyógyultunk, / Az *infectióban nem mindnyájan holtunk.*”.*

A históriából azt is megtudhatjuk, hogy a pestis ideje alatt több család, illetve háztartás mindenegy tagja elpusztult, s csak kevés ház találtatott a járványt követően, hol egyetlenegy haláleset sem történt.

A helyi történeti históriás ének méltó példázata a XVII. századi Böszörmény társadalmi struktúrájának felépítettségére is. A versezet alapján csak a magyar elhaltak számát tudhatjuk – melyet 1543 főben határoz meg²⁹ –, utalva arra is, hogy a városban ettől többen haltak meg, de ezen személyek halálozási rátáját nem tartja említésre méltónak:

–„*Tizenötyszáznegyvenhárman Böszörményben /... / Magyarok holtak el, de kevésse többben.*”

Ha figyelembe vesszük, hogy a hajdú kiváltságokat és a hajdú identitástudatot oly szigorúan védelmező városban az ún. *külföldieket*³⁰ csak mint megtűrt, de elismertséggel nem bíró egyénekként kezelték; nem csodálkozhatunk azon, hogy a város lakosságában – ha csak csekély létszámmal is –, de tagadhatatlanul jelenlévő *rácokat és cigányokat* nem tekintették egyenrangúnak a város törzsökös lakosságával, így azok nem is szerepelhettek a korabeli históriás énekekben sem.

A vesztegár miatt Böszörményben is a mezőkön maradt az *élet*,³¹ s így az mind kárba veszett, hiszen aratni nem tudtak. Még is kedvezőbb helyzetbe volt Böszörmény városa; mivel a várost az ún. *külső árokaljánál* zárták körül, így a kertészekben elraktározott élelem mentette meg a várost az éhhaláltól. Nem voltak ilyen szerencsések a környező települések (*Szoboszló, Debrecen*) hol a zárlatot közvetlenül a lakóövezet határában állították fel.³²

---

²⁸ Lásd még: KÖVÉR Sándor 1966. 572. p.

²⁹ Az elhalálozások számát tekintve KÖVÉR Sándor is bizonytalan, holott a levéltári adatokat veti össze, hol 1672 főben, hol 1664 főben határozza meg a pestisben elhaltak számát. Lásd: KÖVÉR Sándor 1965. 567. p.; 1973. 130. p.

³⁰ Értsd: Idegen származású, a hajdú kiváltságokkal nem rendelkező népcsoportok. Ide lásd még: Hb. L. V. A. 2/b. 93. 26. p.

³¹ Értsd rajta: gabona

³² Lásd: KÖVÉR Sándor 1966. 569.; 577. p.

A Hajdúböszörményi vesztegzárat 1740. március 7-én oldották fel³³ bár a históriából az is kiderül, hogy ezt megelőzően már január végén sem volt *mirigyhalál*.³⁴

A pestist követően a megpróbáltatások azonban még nem értek véget: – „*Az emberdög után marhadög érkezett*” – mondja a história, hiszen a vesztegzár miatt sem az *életet*, sem az állatok ellátást biztosító takarmánynövényeket sem tudták betakarítani. Ennek következtében sorra pusztult a város állatállománya, mely szintúgy nehezítette a pestis pusztításának kiheverését.

A város lakossága – az akkor leledző áldatlan állapotok ellenére – ezen időszakra mégis túltette magát a pestis okozta pusztításokon. Ezt mutatja az is, hogy e farsangi időszakban – híven a hagyományokhoz – a házasságkötések is újra elkezdődtek.³⁵ További adatunk is van arra, hogy 1740. január végére a város lakosságának már nem kellett számolni a járvány további terjedésével. Ezt bizonyítja a hajdúböszörményi iskolai anyakönyvben található siralmas história is,³⁶ melyet az 1740. január 21-én tartott *Examen* alkalmával énekeltek el. Figyelembe véve, hogy a járvány ideje alatt megtiltottak minden egyes összejövetelt, találkozót – ezzel is fékezni próbálva a pestis terjedését – láthatjuk, hogy 1740. januárjában már az akkori *Oskolában* megtartott közös énekléssel tettek tiszteletet a pestisben meghalt tanulók emlékére.

*Pro Memoria*³⁷

Kegyes Halgatok mind Közönségessen.

Valakik ide most tisztességessen

Az Examenre gyűltetek jelessen

Tisztesség tenni.

---

³³ – „*A város hetedik martii megtisztult / Az oclusioból mihelyt felszabadult.*”

³⁴ A levéltári adatok alapján az utolsó pestises elhalálozás 1740. január 11-én volt. Lásd: KÖVÉR Sándor 1966. 570. p.

³⁵ – „*Januariusban kezdtek házasodni, / Februariusban is continualni.*” A népi hagyomány szerint a házasságkötések és lakodalmak időszaka a farsangi időszakra esett.

³⁶ Lásd: Hb. L. VIII. 56/a. 1. Iskolai anyakönyv. Hajdúböszörmény, 1740. január 21.

³⁷ Hb. L. VIII. 56/a. 1.; a históriát betűhű másolatban adjuk közre.

*Ezerhét száz elmúlt harminczkilenczben
Gyászos, bánatos jajos esztendőben
Mi történt rajtunk az emlékezetben
Mind éltig Légyen.*

*Meg Pusztította Isten Oskolánkat
Halál elhorta Deák Iffjainkat.
Egyaránt megölt Nagyokat s, Aprokat,
A Nagy Pestisben.*

*Mely tellyes vala Scholánk Tanulókkal
Száz hatvan nyolczan a Deák Iffjakkal
Mind őszve valánk Nagyokkal s Aprokkal
A Pestis előtt.*

*El jöve reánk az Isten Ostora,
Közönségessen Examenre vona
Száz harmincz egyet a másik Világra
Promoveála.*

*Oh Szerelmetes Tanuló Társaink!
Hogy hagyatok el minket jó Barátaink
Nállatok nélkül a mi Examenink
Mely hijjanossatos.*

*Nincsen Póéta nincsen Syntaxista³⁸
Hat Conjugista három Grammatista
Öt Simplicista húsz s, öt A.b.c.-ista
Aki meg maradt.*

*Meg alyasodánk s' elpusztúla Scholánk
..... helyére kérünk édes Atyánk!
A kevés magot mellyet hagyál reánk.
Szaporiczd sokra.*

*Öntözgesd s, neveld a mi Plantainkat
Ama mennyei harmattal azokat
Jó erköltsöket s, Szép Tudományokat
Hadd tanulhassak.*

*Csak ugy maradott a virágzó Schola
Mint megszedett Szölöben a Kalyiba
Mint dinnyés kertben való halylékotska
Nincsen ki lakja.*

*Ha Isten bennünk Valami kevesset
Meg nem hagyott Vólna Gyermekeket
Úgy mint Sodomát és Gomorát minket
Elveszthet vala.*

---

³⁸ Értsd: a tanítási gyakorlatot folytató felső diák. Bővebben erről lásd még: Dr. VARGA Gábor és Dr. SZEKERCSÉS Pál 1990. 4-5. p.

*Csak úgy maradánk Examenre jútván
Mint a Tarlo takarodás után
Meg Szedett Szölö a meg Szedés után
Jaj most minékünk is.*

*Egy enivaló gerezd Sem maradott
Nállunk az Halál jobbakat elhordott
Ha jó ..... most, nem mutatdatott
Senki közölünk.*

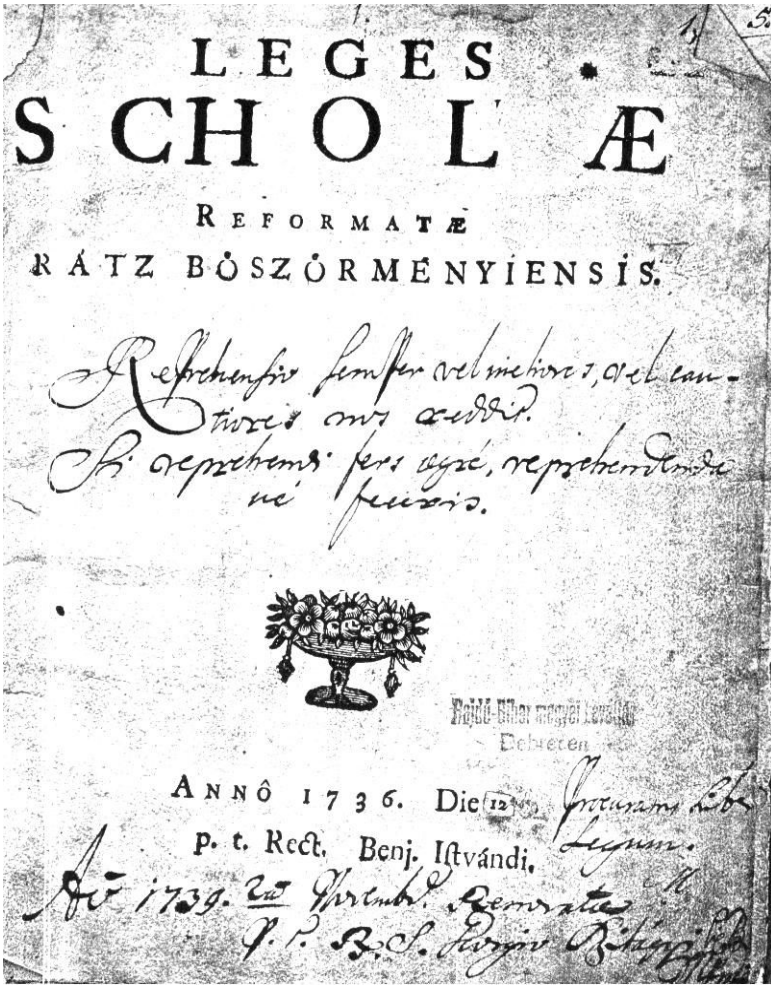
*Meg bocsássatok Kegyes Halgatoink
Tiszteletes és Nemzetes Uraink!
Ha Kívánságtok Szerént feleletink
Nem eskettenek.*

*Igérjük mászszor jobbakat Felelünk
Jövendőben megmutattuk ha élünk
Meg Szégyennlyük mi attol nem félünk
Azzal biztatunk.*

*Most csak Tarlozni jöttetek volt ide
Csak Halott Látni gyültetek vólt ide
Mászszor aratni hozzon Isten ide
Mi azt kívánnlyul.*

*Köszönnyük Szépen hozzánk hűségteket
Édes Atyai Szereteteket
... Szenvedtetek előtetek minket
s, Examenüinket.*

*Isten éltessen egészséges Testben
Maraszson mindig csendes békességben
Városunk, Scholánk hasznára elly ebben
Kívánnlyunk Amen.*

A siralmas verset tartalmazó iskolai anyakönyv 1736-ból

20 MEMORIA
 Regis et Examinis Hungarici
 An. 1740. Ut Januarius decantata.

Legyél, Halgante mind d'üzönsegen.
 Vátskék, de most tüzrege igyzen.
 Az Examine gyülbete jekessen.
 Szerbdeir elnyilt narmixerdejenergen.
 Gyakor, bánsor jajos, etendiben.
 Mi törtent rajtunk a Székelyekben.
 May János, István, Mindélig legyen.
 Halál, elhova Diák Ifjúságot.
 Egyarino megölt Magyaros. Ármokar.
 Mely tüköz, vata Székely, Erdélyben.
 Bolygapan nyolcan a Diák Ifjúságot.
 Mindöpre valánk Magyarok, Ármokar.
 Ajöre reánk a Székelyek.
 Vátskék, de most tüzrege igyzen.
 Székely, Magyar, egy a népké Vátskék.
 Examine viza
 Comoreak.

Hajdu-Bihar megyei iskolák
 Debrecen

Az 1740. január 2-án elénekelt siralmas vers első versszakai az iskolai anyakönyvben

Az 1741-es história szövege jó néhány, – főként – ismertebb személy nevééről is megemlékezik. Nyilvánvalóan azon emberek neveit örökíti meg a história, melyek az 1739-es években jelentősebb szerepet töltek be a város életében.

A következőkben érdemes megtekintenünk, kiket is érdemesített arra az *Oskola* rektora, hogy az általa írt históriában nevük örökre fennmaradjon:

Ács András (*Nánáson halt meg*), Bácsi (*iskolás*), Bagosi Mihály (*Dorogon halt meg*), Bajza (*iskolás*), Bánfi (*iskolás*), Baróthi Mária, Berki István (*városgazda*), Bogáti (*iskolás*), Cseke Pista (*iskolás*), Csekő János (*Oskolás, jeles diák*), Debreceni (*böszörményi deák*), Deli (*hármán is, iskolások*), Dezső János (*senator*), Dezső Krisztina (*szűz leány*), Erdélyi (*deák*), Fogarasi Tamás (*postamester, ki a templomban szépen énekelt*), Gerényi (*iskolás*), Gyarmati (*böszörményi deák*), Györösi (*böszörményi deák*), Györösi Gergely (*iskolás*), Györösi István (*iskolás*), Györösi János, Györössi (*deák*), Hajdú János, Harangi (*böszörményi deák*), Harangi (*deák*), Harangi (*iskolás*), Jókai Mária (*ifjú anya*), Kardos Bálint (*senator*), Kolozsvári (*iskolás*), Kolozsvári Sámuel (*képviselő, a város érdemes tagja*), Kovács (*böszörményi deák*), Kovács János (*fia*) Mihály, Kovács János (*Hadnagy*) lánya, Körösi (*böszörményi deák*), Kun (*iskolás*), Lakatos (*iskolás*), Lentei (*Szoboszlón halt meg*), Lévai (*deák*), Mátyus Márton felesége, Mészáros (*iskolás*), Nánási József³⁹ (*tiszteletes*) felesége, Pályi (*iskolás*), Pipó (*iskolás*), Salánki Mihály⁴⁰ (*nótárius*), Sámule Mihály (*iskolás*), Sóvágó István és János (*Sóvágó Péter csemetéi*), Sóvágó Péter, Szabó (*iskolás*), Szabó (*iskolás*), Szendrei (*iskolás*), Varga Gyurka (*iskolás*), Zolnai (*iskolás*),

A személyek megnevezésekor erőteljesen jelen van az 1700-as évek elnevezési és ismertségi rendszerének azon eleme, melyben a családtagokat elsősorban nem saját nevük alapján, hanem a családfői hovatartozás szerint különböztetik meg,⁴¹ illetve helyezik el a város társadalmi rendszerében pl.: *Kovács János fia Mihály*. A személyek megnevezésénél – főként az egyén hovatartozásának pontosabb és egyben egyértelműbbé tétele érdekében – az ismertebb családtag neve szerepel pl.: *Tiszteletes Nánási József felesége*.

³⁹ *Nánási József* böszörményi lekipásztor (1733. április 28-1757. december 20.) Lásd: Hb. V. 1893. március 15. 1. p.

⁴⁰ Nótárius *Salánki Mihály* a hajdúvárosok nótáriusa, jegyzője volt.

⁴¹ A korabeli névadási és névhasználatbeli gyakorlat elemeiről és mechanizmusáról bővebben lásd: KÁLMÁN Béla 1989. 66-71. p.

Az 1741-es siralmas história

–,Adj hálát Istennek, te kegyes olvasó,
Hogy megszabadított Isten a csapodosó
Angyaltól tégedet, ezért oh halandó
Ember, míg élsz is, légy kérlek hál'adó.

Emlékezzél reá szent István havában⁴²
Huszonhetedik nap az árok aljában,⁴³
Kívül Rác-Böszörmény hajdu városában
Ütött ki a pestis az Horvát házában.

Főfájás, szédelés volt első postája,
Derék, ágyékfájás volt mutatója,
Nem tudták elsőben, mi Isten csudája,
Hogy annyira bágyaszt egy csuda-nyavalya.

Ezerhét százharminckilencz esztendőben.
Szent-Jakab havában, ismét tizenegyben
Bezárták a várost, az holott mirigyben
Ha megholt valaki, kiülték a kertben.⁴⁴

---

⁴² Helyesen Szent Iván hava. Többek között H. FEKETE Péter is helytelenül közli és veszi át ezen adatot – valószínűleg a kézirat helytelen olvasata miatt –, hiszen mint tudjuk a pestis városunkban 1739 nyarán tört ki, így a versben szereplő hónap csak is Szent Iván hava, azaz június hónap lehet. Lásd még: H. FEKETE Péter 1959. 14. p. Vö. még: ZRÍNYI Miklós *Szigeti veszedelem* II. ének, 1 vszak. –,„Szent Iván havának tizedik napján / Konstantinápolyból megindult Szulimán / Avval az sok haddal vizeket szárazstván / Nagy hegyeket bontván, városokat rontván.”

⁴³ *Árokaljának* a belváros szélső házsorait nevezték. Lásd: GYÖRFFY István 1927. 17. p.; vö.: H. FEKETE Péter 1959. 13-14. p.

⁴⁴ A „kert” kifejezés alatt, az *árokalján* kívül eső ún. gazdasági udvar kell értenünk. Minden bentlakónak volt a városon kívül ilyen kertje, ahol terményeiket, állataikat, takarmányaikat is tartották. Ez a kertség jelentette egyben a hajdú települések védelmi erősségét is, hiszen ezen a területen helyezkedett el az ún. *huszárvár*. A böszörményi kertséget szintén árok övezte, mely párhuzamos volt a belő vár árkával. Bővebben lásd: GYÖRFFY István 1927. 21-22. p.

*Legelőször mindjárt hirtelen pestisben
Fürmender⁴⁵ Harangi Miklós Bösörményben
Tizenkilencedik napján holt meg délben,
Kevés része volt a tisztes temetésben.*

*Azután hóltanak az apró gyermekek,
Eladó leányok, szép ifjú legények.
Kivált a nehézkes asszonyok, menyecskék,
Idétlent szültenek, örömet nem érték.*

*Kettő avagy három naponként voltak,
Juliusban lassan, lassan hullottanak,
Augusztusban jobban s többen hullottanak,
Szeptemberben ugyan egymásra omlanak.*

*Amit lehet nekünk leginkább csudálni,
Az infectusokban⁴⁶ megtudtak mondani,
Mely nap-időtajban kell nekik meghalni
Bátrak voltak, készek az időt elvárni.*

*Az infectiót is előre rájönni,
Praedisponáltatván⁴⁷ szokta megérezni,
Sensiliter⁴⁸ mintegy szemével látni,
Mikor Isten nyilat rá akarta lőni.*

*Csak megtapasztotta czombját vagy hónalját,
Mindjárt megtalálta az infectióját.
Cselédit⁴⁹ magához hívta s atyafiát,
E bucsozott szépen, mert tudta halálát.*

---

⁴⁵ Értsd: gyám

⁴⁶ Értsd: fertőzés, betegség.

⁴⁷ Értsd: előre figyelmeztetvén.

⁴⁸ Értsd: érezhetőleg, valósággal.

⁴⁹ Értsd: családtagjait.

*Kivált a scolában⁵⁰ tanuló gyermekek
Mindholtig a kinok közt is énekeltek,
Mondták a szomoru halotti énekeket,
Már elmégyek, mondták, nyilaid lelőttek.*

*Némelynek mirigye éjjel ereszkedett,
Álmában elájult, hogy meglövettetett,
Némelynek ültében vagy álltában esett,
Csak elájult s hamar lábáról leesett.*

*Sok megháborodott elméjében,
Sok fantáziái voltak ugyanebben
De mégis, mikor ér a halál révében
A pátiens megcsendesedett lelkében.*

*Sok meg csak elaludt, mint a holt az ágyon
Elállott a szava, nem szólhatott nagyon,
Eleget költötték, de fel nem verhették,
Nem ett, mindig aludt, két-harmad napokig.*

*Ha valamely házba, vagy familiában
Bément, csak keveset hagyott meg azokban
Mind azzal tartotta: én vagyok a sorban
Ez után én megyek már a koporsóban.*

*Egy két hét, három, sőt egy hónap után,
Ugyanazon házban visszafordult osztán,
Az infectióból egyszer felgyógyulván,
Ismét belésvén, meg is holt azután.*

*Az infectióból sokan meggyógyultunk,
Az infectióban nem mindnyájan hóltunk,
De az életre ismét megtartattunk,
Reménységünk felett, kiért Istent áldunk.*

---

⁵⁰ Értsd: iskolában.

*Infectióktól is sokan megtartattunk,
Mind egy egészséges testben megmaradtunk
Noha sok változás nélkül ők sem voltak,
Köszönjük meg ők is, hogy mind meg nem hóltak.*

*Ne dicsekedj vele, ki úgy megmaradtál,
Nagy infectióból szépen kigyógyultál,
Ne mond te azt, hogy jobb vagy a meghóltaknál,
Ki tudja, mi végre és miért tartattál.*

*Ne mond, hogy nem fájt még csak a fejed is,
Sem ebben, sem pedig másik pestisben is,
Ha igaz szeretet volt benned s vagyon is,
Mikor a másé fájt, fájhatott tied is.*

*Nem lehet eléggé pennával elérni,
Mindent voltaképpen szájjal kibeszélni,
Némely infectusnak kinjait szemlélni,
Bizony irtóztató volt csak rá is nézni.*

*Aratás ideje lévén, Pestis mikor
Legjobban közöttünk grassált épen akkor,
Egy házban ház mellett szerte-széllyel akkor,
Beteg úgy hevert, mint kéve aratáskor.*

*Óh, be szomorú s be bő aratás vólt,
Egész familia, sok nagy háznép meghólt,
Ritka ház, tán nincs is, ki tisztán maradott.
De elég tele ház csak pusztán maradott.*

*A mezőn az élet többnyire ott veszett,
Mivel a városon döghalál erőt vett,
Kedvetlen volt minden, nem remélt életet,
Nem volt ki aratni a buzát s egyebet.*

*Már ekkor nem vala személyválogatás,
Nem hallatott egyéb, csak a nagy jajgatás,
Mind kicsinyt, mind nagyot ölt vágott a kaszás,
Halál egyre hordott, nem volt válogatás.*

*Augusztusban épen tizennyolcz vala,
Lévai, Győrösi, Harangi meghala,
Negyedik Erdélyi, az is deák vala,
Sirasd jó fiaid, böszörmény schola.*

*Éredemes Senator Kardos Bálint vala,
Egy szép hattyu-madár is meghala:
Fogarasi Tamás postamester vala,
A templomba szépen énekelget vala.*

*Ezt az augusztus hónapot egy jeles,
Oskolában járó gyermek, szerelmetes
Mind szülei s mások előtt nevezetes,
Csekő János, neve szép s emlékezetes.*

*Bérekeszti maga halálával ...
.....
.....
.....⁵¹*

*Szeptembert elkezdé egy szép szűz leányka
Hadnagy Kovács János uramé ez vala,
Mely sok ifjuság ez hónapban meghala.
Ebben grassált jobban négy a lajstromban.⁵²*

---

⁵¹ Ezen versszakok olvashatatlanok.

⁵² A halottak anyakönyve, ekkor a rektorok vezették.

*Ezt követte egy jó matróna halála
Mátyus Márton uram felesége vala
Utána Győrösi János is meghala
Igazságszerető egy Concivis⁵³ vala.*

*Itt esett Baróthi Máriának sorsa
Tiszteletes Nánási József⁵⁴ társa
Jeles, ékes, ifju asszony, ritka mássa,
Reménytelen esék a mirigygyel sorsa.*

*Berki István vala a város gazdája,
Kolozsvári Sámuel érdemes tagja;
Egy jó ifju anya Jókai Mária
Egy kegyes szűz leány is Dezső Krisztina.*

*A Sóvágó-háznak nemes építője,
Péter, István, János nemes csemetéje,
A győrösi-háznak is hármias kötele
Megszakada s elhulla sok szép gyümölcse.*

*Harangi, Győrösi, Kovács Debreczeni,
Kőrösi, Gyarmati: deák böszörményi.
Jó reménységű ifjaknak kellett lenni,
Mégis az halálra kellett nekik menni.*

*Huszonkilencz, harmincz, de negyven is meghólt,
Csak egy vasárnapon ötvenkettő megvólt,⁵⁵
Óh mely félelem mely rettegés akkor vólt,
Megnémult minden száj, feltében csak elhólt.*

---

⁵³ Polgártárs értelemben.

⁵⁴ Böszörményi lelkipásztor volt.

⁵⁵ Értsd: a halottak száma.

*Azt gondoltuk vala mindnyájunk magunkban,
Mint Sodom Gomorát felforgat hazánkban,
Elsülyeszt hirtelen bűnös városunkban
Csak egy magot sem hágy megpusztult házunkban.*

*Akkor a templomban sirának a papok,
Kegyes Abdiások és Ezékiások,
Máriák, Tábiták, jó lelkű asszonyok,
Igy imádkozának mind kicsinyek, nagyok.*

*Jézus, Dávid Fia! könyörülj mi rajtunk,
Ne hagyj, mert mindnyájan mindjárás, meghalunk:
A sáros mélységnek közepében vagyunk,
Bemerültünk, soha tán ki nem uszhatunk.*

*Óh mire gerjedez haragod mi rajtunk,
Szünjék sebes tüzed megbusult Jehovánk,
Igaz vagy, megvaljuk, vétett egész hazánk,
Bocsásd meg bűneink, óh mi édes Atyánk!*

*Részszerint bennünket ugyan meghallgatott,
Mert másnap halottak száma alább szállott,
Lassa-lassan szünni mindennap láttatott,
Ultima Septembris⁵⁶ volt tizenhét halott.*

*Ilyen keservesen mulék el szeptember
A September teve több mint milli ober⁵⁷
Mert közel háromszáz ismét meg egy ezer
Aki eddig meghalt a pestisben ember.*

---

⁵⁶ Értsd: szeptember utolsó napján.

⁵⁷ Értsd: ezren felül.

*De még is ezekkel nem mult el haragja,
Mert még is ellenünk fel vonva volt karja,
Prima októbris⁵⁸ is huszonkettő vala,
Osztán tizennyolczra, hétre s ötre szálla.*

*Negyedik octobris⁵⁹ is villog szablyája
Kovács János uram Mihály deák-fija,
A Collegiumnak egy hűséges tagja,
Jó reménységű ifjunak lenni, ez meghala.*

*Hajdú János legény igen becsületes,
Erkölcse nézve, természetére jeles;
Dezső János uram egy hasznos, érdemes
Hazafia, régi senatora, kedves.*

*De ami mindennél keservesebb
Közönséges⁶⁰ legföltöbb és legkedvesebb
A notarius volt emlékezetesebb,
Hat hajduvároson nem vala egynél több.*

*Nyolczadik októbris⁶¹ hát Salánki Mihály⁶²
Mehőlt a mirigybe, óh be sokaknak fáj,
Siratja minden szem, óhajtja minden száj,
Hat hajduvárosnak közönségesen fáj.*

*Letenei meghőlt mirigyben Szoboszlón,
Ács András meghőlt, lakott Nánáson,
Bagosi Mihály is meghala Dorogon,
Híres négy embere volt a hajdu városokon.*

---

⁵⁸ Értsd: október első napján.

⁵⁹ Értsd: október negyedikén.

⁶⁰ Értsd: mindenki által.

⁶¹ Értsd: október nyolcadikán.

⁶² A fentebb említett nótárius, jegyző megnevezése.

*Conclusiók⁶³ voltak a scholastikusok,⁶⁴
Legnevezetesebb ezek közül azok:
Győrösi Istvá, Gergely, Sámuel Mihálylyal
Három Deli, Bácsi, Lakatos, Szabóval.*

*Cseke Pista, Varga Gyurka, Mészároossal,
Harangi, Zolnai, Pipó, Kun, Szabóval,
Gerényi, Szendrei is Kolozsvárral,
Bánfi Bogátival, Bajza is Pályival.*

*Jó éneklők voltak, jó tanulók itten,
Jó reménységük voltak egyen-egyen,
Valahány deák-gyermek hólt meg a pestisben
Ezerhét százharminczkilencz esztendőben:*

*Voltunk mindössze kicsinyek és nagyok
Százhatvan gyermek és kilencz deákok,
Százharminczegy meghólt, bizonyság én vagyok
Ki emlékezetre históriát írok.*

*Tizenöt száznegyvenhárman Böszörményben
Mind közönségesen ebben a pestisben,
Ezerhét százharminczkilencz esztendőben
Magyarok hóltak el, de kevéssel többen.*

*Megbáná az Ur ezt a nagy veszedelmet,
Mondá angyalának, ki vág vala minket:
Elég immár, hagyd el, tedd bé fegyvered
Hüvelyébe, szánom én örökségemet.*

---

⁶³ Értsd: befejezők.

⁶⁴ Értsd: iskolások.

*Ujabban kezdett megszünni Novemberben,
Néha egy is nem volt, néha úgy egy hétben,
Teljességgel megszűnt osztán decemberben
Nem volt ezerhétsháznegyvenben mirigyben.*

*Januariusban kezdtek házasodni,
Februariusban is continualni,⁶⁵
Sok özvegyek, árvák megvigasztaltatni,
Az infektióból szépen kitisztulni.*

*A város hetedik martii⁶⁶ megtisztult
Az oclusioból mihelyt felszabadult
Az infectiótól mely nap megüresült
«Amaroli»⁶⁷ regementje helyébe ült.*

*Nagy hideg és hosszú tél bekövetkezett,
Az emberdög után marhadög érkezett.
Csak szalmát is néki nagy drágán vehetett,
Megdöglött, hogy neki bőven enni nem vehetett.*

*Mindezek mirajtunk általmentek,
Mennyi itéletid rajtunk általmentek,
Elértük: atyáink amit el nem értek
És a mi élénk ingyen sem reméltek.*

*Ne fenyegezz bennünk ismét drágasággal,
Bővölködő Isten nagy irgalmassággal,
Mint Jóbot, végy környül minket áldásaiddal,
Kétszerte a mint volt, minden javaiddal.*

---

⁶⁵ Értsd.: *folytati.*

⁶⁶ Értsd.: *március hetediké.*

⁶⁷ „Amaroli” feltehetőleg *Amaror*, vagyis keserűség jelentésben értelmezendő, melyet az alább következő sorok tesznek értelmezhetővé.

*Ne vigy minket többé ilyen kísértetbe,
Kériünk, édes Atyánk, végy bé kegyelmedbe,
Adj már békességet e földön éltünkben,
Végre végy magadhoz a fényes egekben.”*

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy az 1739-es pestis pusztításának emlékére íródott böszörményi históriás énekek szemléletes képet nyújtanak a XVII. századi Böszörmény társadalmi felépítettségéről, mindezek mellett – részletekre is kiterjedően – ábrázolják a pestis tényleges terjedését és pusztítását, mely a hivatalos forrásokban sem érhető nyomon.

Bár a históriás énekek műfaja erre a korra (*1700-as évek*) már leáldozóban van és a helyi tragédiát megörökítő história versezete sem követői már a tipikusnak mondott históriás énekek szigorú ütemtartását (*3/3//3/3*), azonban alapjaiban mégis megtartotta a felező tizenkettes sajátosságait (*4x12-es strófaképlet, illetve 3x11-es szótagszámú strófaszerkezet, mely három sor 4 ütemű és egy sor 2 ütemű ötösből áll*). A részletes verstani elemzéstől azonban el kell tekintenünk, mivel a história dallama nem ismeretes, s mint tudjuk ezen históriák fő jellemzőjének és az előadásmód fő meghatározójának éppen a dallamot kell tekintenünk.⁶⁸

A helyi történet szerkezetére jellemző az országosan is ismert históriák bevezető stereotip formulája. Ezen históriakezdő fordulatokban hívták fel a hallgatóság figyelmét a megtörtént eseményre: –,*Emlékezzél reá szent István havában,*”, melyet a történet mondás megszokott formája követ. A tartalmi részben főként az esemény részletekre lebontott felidézése áll a középpontban, melyben a tények megörökítése mellett a költői hangvétel és a szabadabb alakító kézesség kevésbé érvényesül.

A provokatív-oktató és esengő-esedező tendencia a história utolsó és egyben befejező részére jellemző, melyben a vallásos érzelmek is hangsúlyozottabbakká válnak: –,*Bocsásd meg bűneinket, óh mi édes Atyánk!*” Az „Isten csapásaként” érkezett és értelmezett pusztításként megélt pestisjárványt, az Isten próbatételeként, az emberek hitbeli erősségének megbizonyosodásaként értelmezi, ami már a tanító jellegű egyházi próza világába mutat.⁶⁹

---

⁶⁸ Lásd: KECSKÉS András - SZILÁGYI Péter - SZUROMI Lajos 1984. 27-31. p.; illetve VARJAS Béla 1964. 403. p.

⁶⁹ Ehhez lásd még: PIRNÁT Antal 1964. 501-514. p.

IRODALOM

- A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA, 1970.
Lásd: *idétlen és nehézkes* címszava. 1970. II. kötet. 187; 1007-1008. p.
- BIOLÓGIAI LEXIKON, III. köt. 1982.
Lásd: *pestis* címszava. Budapest, 1982. 369. p.
- ERDÉLYI Pál, 1886.
A XVI. és XVII. századi magyar históriás ének.
In.: Magyar Könyvszemle, 1886. 119-179. p.
- GYÖRFFY István, 1927.
Hajdúböszörmény települése Szeged, 1927.
- H. FEKETE Péter, 1959.
Hajdúböszörmény helyneveinek adattára
In.: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 102. sz. Budapest, 1959.
- KÁLMÁN Béla, 1989.
A nevek világa. Debrecen, 1989.
- KECSKÉS András - SZILÁGYI Péter - SZUROMI Lajos, 1984.
Kis magyar verstan. Budapest, 1984.
- KÖVÉR Sándor, 1966.
A feketehalál Hajdúböszörményben
In.: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1965. 567-577. p. Hajdúböszörmény, 1966.
- KÖVÉR Sándor, 1973.
Adatok Hajdúböszörmény egészségügyének történetéhez I.
In.: A Hajdúsági Múzeum Kiadványai VI. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve, I. 1973. 127-138. p.
- NAGY Sándor, 1928.
Pestis.
In.: Hajdúhadház története. Hajdúhadház, 1928.
- PIRNÁT Antal, 1964.
A tanító és épületes egyházi próza.
In.: A magyar irodalom története. (Szerk.: KLANICZAY Tibor) Budapest, 1964. 501-514. p.
- SZABOLCSI Bence, 1931.
A XVI. századi magyar históriás énekek és zenéjük.
In.: Irodalomtörténeti Közlemények, 1931. 285-302. p.
- SZILÁDY Áron, 1882.
Három hegedős ének.
In.: Századok, XVI. évf. 1882. 29-40. p.
- TAKÁCS Lajos, 1954.
Istória – istóriás.
In.: Magyar Nyelv, I. évf. 1-2. sz. 1954. 176-179. p.
- VARJAS Béla, 1964.
A históriás ének formája.
In.: A magyar irodalom története. (Szerk.: KLANICZAY Tibor) Budapest, 1964. 403-405. p.